

Cmentarz wojenny Nr 67 ROPICA RUSKA

Dokumentacja historyczno-odtworzeniowa.

Autor opracowania: Jerzy J.P. Drogomir

Zakres dokumentacji:

Dokumentacja obejmuje odtworzenie układu grobów i nagrobków (krzyży nagrobnych na cokółkach i stel), tablic nagrobnych, krzyża pomnikowego oraz drewnianej części ogrodzenia wraz z furką.

Literatura i źródła:

1. R. Broch, H. Hauptmann. *Zachodniogalicyskie Groby Bohaterów*, przekład filolog. H. Sznytka, wstęp i opracowanie J. Drogomir, Tarnów 1995.
2. J. Drogomir, *Polegli w Galicji Zachodniej 1914-15*, tom I, Tarnów 1999.
3. Zespół akt WUOnGW w: Archiwum Państwowym w Krakowie, sygn.: GW 41, GW 61, GW 62, GW 86, GW 88 i inne.
4. Teki *Cmentarz wojenny Nr 67 ROPICA RUSKA* i in. w: prywatnym archiwum dokumentów i fotografii Jerzego Drogomira.
5. Prywatne archiwa fotografii Krzysztofa Garduły, Janusza Lewka i in.
6. Dane z inwentaryzacji szczegółowych i sprawdzających z lat 1984-2012.

Data opracowania: listopad-grudzień 2012 roku

Spis treści:

- I. Wprowadzenie.
- II. Opis stanu wyjściowego, aktualnego i wprowadzonych zmian.
- III. Określenie zakresu i opis prac renowacyjno-rekonstrukcyjnych.
- IV. Załączniki.

I. Wprowadzenie.

Ustalenie numeru i położenia cmentarza na podstawie wymienionego w punkcie 1 działu *Literatura i źródła* fundamentalnego dzieła R. Brocha i H. Hauptmanna, może nastręczać trudności z powodu zamiany numerów cmentarzy Nr 67 i Nr 68 na mapce sytuacyjnej na str. 122 oraz w podpisach pod fotografiami obu cmentarzy, na str. 123 (zdjęcie u dołu) i na str. 148 (zdjęcie u góry). Pomyłce dodatkowo sprzyja jednakowa nazwa szeregu cmentarzy „Ropica Ruska”. Wymienione błędy są łatwe do ustalenia na podstawie krótkich opisów cmentarzy, zamieszczonych na stronie 122, nad wspomnianą mapką sytuacyjną. Wynika z nich, że cmentarz Nr 67 położony jest na wschód od drogi okręgowej (Gorlice – Małastów), i znajduje się na nim łącznie 9 grobów, w tym 2 pojedyncze, 6 masowych i 1 rzędowy, a cmentarz Nr 68 położony jest na zachód od tej drogi i znajduje się na nim łącznie 17 grobów, w tym 4

pojedyncze, 7 masowych i 6 rzędowych. Z podanymi ilościami grobów zgodne są archiwalne dokumentacje cmentarzy Nr 67 i Nr 68, zawierające m.in. urzędowe wykazy pochowanych i plany. Potwierdzenie numeracji pierwotnych i stałych obu cmentarzy oraz numeracje znajdujących się na nich grobów można też znaleźć w kartotekach poległych. Również w jednostkach GW 61 i GW 62, gdzie znajduje się ikonografia, fotografie obu cmentarzy przypisane są do właściwych numerów.

Jak wyżej wspomniano, na cmentarzu Nr 67 znajduje się łącznie 9 grobów. Pochowano w nich 83 żołnierzy austro-węgierskich, z K.k. Sch R. 28. Wszyscy polegli lub zmarli w dniach 2 i 3 maja 1915 roku.

Cmentarz wojenny, stanowiący samodzielne założenie, położony jest na południe od bocznej drogi odchodzącej od głównej drogi Gorlice – Małastów na wschód, w kierunku Bartnego. Położony wśród pól, na wznoszącym się łagodnie stoku, jest dobrze widoczny z drogi. Powstał z cmentarza pierwotnego Nr XXIII w Okręgu cmentarnym III (23/III). Cmentarz, podobnie jak sąsiednie, projektował Hans Mayr, główny budowniczy cmentarzy wojennych w III Okręgu cmentarnym. Cmentarz założony na rzucie prostokąta, z dwoma wyłamaniami na tylnych narożach, ogrodzony został masywnym kamiennym murem, uskokowo pokonującym różnice poziomu. Powierzchnia, na której leżą groby, nachylona jest zgodnie z naturalnym spadkiem terenu. By dodatkowo wyeksponować w stronę drogi wewnątrz cmentarza, od strony północnej mur ogrodzenia na znacznym odcinku zastąpiono drewnianą balustradą z rzadko rozstawionymi elementami pionowymi. W ten sposób w pełni spełniono przyjęte założenia, aby na cmentarzach położonych przy szlakach komunikacyjnych mogły poległych być łatwo zauważalne przez podróżujących drogami.

Architektura cmentarza posiada rozpoznawalne cechy charakterystyczne dla stylu Mayra. W przypadku cmentarza Nr 67, prócz masywnych murów, dotyczy to zastosowania typowego zadaszzonego krzyża pomnikowego z drewna i ustawienia go na kamiennym cokole, którego kształt znany jest z cmentarza Nr 83 Wapienne.

II. Opis stanu wyjściowego i aktualnego oraz wprowadzonych zmian.

Najstarsza znana fotografia archiwalna ukazuje groby żołnierskie na lekkiej pochyłości terenu, wśród pól, na cmentarzu prowizorycznym Nr XXIII (patrz: dokumentacja fotograficzna, zdjęcie 1., załącznik 6). Porównanie ilości grobów i ich wzajemnego układu z ilością i lokalizacją grobów na planie archiwalnym nie wskazuje zmian. Znamienne jest uwzględnienie przez budowniczego w projekcie cmentarza stałego asymetrycznego układu założenia, wymuszonego różnymi wielkościami grobów po lewej i prawej stronie cmentarza. Wyróżnia to cmentarz Nr 67 od innych cmentarzy, na których najczęściej oś główna pokrywa się z osią symetrii całego założenia. Wypada przy tym zwrócić uwagę, że mur ogrodzenia zbudowano tak, iż optycznie maskuje asymetrię. Dopiero dokładniejsze porównanie długości odcinków murów na wysokości cokołu krzyża pomnikowego oraz długości odcinków balustrady między furtą a masywnymi kamiennymi słupami flankującymi balustradę, ujawnia różnice. Balustrada skutecznie maskuje różnice długości odcinków przez zachowanie jednakowej ilości elementów pionowych po obu stronach furty (patrz: zdjęcie nr 2., załącznik 6). Taka konstrukcja wywołuje złudzenie optyczne, każąc przypuszczać, że różny rozstaw elementów pionowych i różna szerokość prześwitów między nimi,

powodowana jest skrótami perspektywicznymi, gdyż cmentarz zwykle jest oglądany z biegnącej w pewnym oddaleniu drogi. Po zbliżeniu się na mniejszą odległość, różnice są trudne do uchwycenia, gdyż wzrok nie ogarnia całości.

Cmentarz ogrodzono masywnym murem z kamienia ciosanego, w układzie warstwowym, mieszanym. Jak wspomniano, mur ogrodzenia pokonuje różnice nachylenia pochyłości terenu uskokami, co potęguje wrażenie znacznej różnicy poziomów. Wszystkie naroża muru zaakcentowano wysuniętymi na zewnątrz słupami, przykrytymi ciężkimi płytami betonowymi, a ciągi murów zwieńczono znacznie cieńszymi płytami dwuspadowymi. Odcinki muru w przedniej części cmentarza, między narożami a balustradą, zakończone są masywnymi słupami kamiennymi o przekroju ok. 80x80 cm. Pod balustradą mur obniżony jest do wysokości kilkunastu cm ponad poziom gruntu, tworząc cokół, w którym osadzono 2 drewniane słupy balustrady i 2 słupy furty. Końce podłużnic balustrady osadzono bezpośrednio w słupach kamiennych (fotografia 2., załącznik 6).

Wody opadowe gromadzące się na płycie cmentarza wewnątrz murów odprowadzono na zewnątrz przez dwa otwory odpływowe wykonane w każdym z dwu odcinków przedniej części muru. Otwory te są widoczne na fotografii 2. (załącznik 6).

Wokół cmentarza, na zewnątrz muru usypana była ziemna platforma o szerokości ok. 1,5 m, wznosząca się ok. 0,5 m ponad poziom rodzimego gruntu. Na wprost furty cmentarnej na poziomie platformy usypano drózkę łączącą cmentarz z drogą główną (zdjęcie 2., załącznik 6).

Granice działki cmentarnej wyznaczały graniczniki wojskowe (HV), wkopywane w pewnej odległości od naroży muru. Zwykle granicznikami oznakowywano także ścieżkę lub drogę wiodącą od drogi publicznej na cmentarz. Ocalały trzy graniczniki na narożach muru po stronie południowo-wschodniej, zaznaczone na aktualnym planie (załącznik 2).

Nachylenie gruntu, na którym zbudowano cmentarz jest na tyle małe, że pole grobowe nie wymagało budowania tarasów dla poszczególnych rzędów grobów (profile gruntu przy murze po stronie zachodniej pokazano na rysunku, załącznik 2).

Mogły były usypane w typowe przyzmy o wysokości ok. 35 cm, umocnione po bokach darnią. Nagrobki w formie krzyży żeliwnych typu **M** na cokółkach betonowych, ustawiono tuż przy tylnych krawędziach kopców mogiłnych. W sumie na cmentarzu ustawiono na 9 grobach 10 takich nagrobków: na długim grobie rzędownym nr 7 dwa nagrobki, na pozostałych grobach po jednym nagrobku w osi podłużnej każdego grobu.

Pomnik główny cmentarza stanowi typowy zadaszony krzyż drewniany, znany z szeregu cmentarzy projektowanych przez Mayra. W przypadku cmentarza Nr 67, krzyż ten umieszczono na murowanym kamiennym cokole.

Z planu archiwalnego (załącznik 1) wynika, że na cmentarzu urządzono alejkę o szerokości ~1 m. Biegła ona od furty do niewielkiego placu przed cokółkiem krzyża pomnikowego. Na fotografii archiwalnej widać, że była wydzielona kamienną lub betonową opaską.

Zieleń na cmentarzu miał stanowić wąski szpaler drzewek iglastych, zasadzonych od strony wewnętrznej tuż przy murach, tworzący żywopłot. Zaznaczony jest on na planie archiwalnym cmentarza (załącznik 1); widać go także na zdjęciu 1. (załącznik 6). Na zdjęciu tym widoczne jest także młode drzewo, rosnące wewnątrz

cmentarza, na wysokości przejścia między grobami nr 6 i 9, pod murem. Drzewo to rośło w polu, obok cmentarza pierwotnego Nr XXIII (porównaj zdjęcia 1. i 2. (załącznik 6). Jego lokalizacja wydaje się przypadkowa. Inna jest rola dwu brzoź zasadzonych tuż za murem po obu stronach krzyża pomnikowego. Miały one stanowić oprawę pomnika głównego.

Analizując zmiany, jakie dokonano w trakcie budowy, można zauważyć, że prawdopodobnie zrezygnowano z budowy 2 stopni przed wejściem, prowadzących z poziomu gruntu na poziom cokołu balustrady i płytę cmentarza. Podyktowane to mogło być koniecznością podwyższenia gruntu wokół cmentarza, w związku z podmokłościami terenu między drogą główną a podnóżem stoku, na którym zlokalizowano cmentarz. Jak wynika z fotografii archiwalnej (załącznik 6, zdjęcie 2.), poziom nasypu wokół cmentarza tworzy naturalny, kilkunastocentymetrowy stopień przed furką.

Najważniejsza zmiana wprowadzona przed zakończeniem I wojny światowej miała związek z koniecznością umieszczenia na cmentarzu tablic nagrobnych ze znaczną ilością nazwisk pochowanych. Zastosowane cokoły betonowe pod krzyże typu **M**, nie są typowe dla tych krzyży. Jednak nawet typowe, większe, pozwalają umieścić tylko jedną tablicę nagrobną, np. owalną, pionową. Z niewiadomych względów budowniczowie cmentarzy, w fazie projektowania, nie liczyli się z koniecznością użycia na cmentarzu większych tablic, by zamieścić dane dot. znanych z nazwiska pochowanych na danym cmentarzu. Zakładając brak danych, informacja mieściła się na typowej tabliczce o średnicy 15 cm. Ustawienie krzyża przewidzianego na groby indywidualne na grobach rzędowych lub masowych, w przypadku dużej ilości znanych poległych, wykluczała możliwość pomieszczenia tekstu na małej tablicy. Spowodowało to konieczność ustawiania dodatkowych nagrobków w postaci pomocniczych stel do mocowania tablic. Talie stele zastosowano m.in. na cmentarzu Nr 67. Po jednej steli umieszczono na grobach nr 3, 6 i 8, dwie stele na grobie nr 7. Zachowane 2 stele z tablicami nagrobnymi pozwalają wnioskować, że na każdej tablicy przewidywano umieszczenie najwyżej po 7 nazwisk poległych. Dowodzi to konieczności umieszczenia tablic również na cokołach krzyży (na krzyżach typu **M** tablic nie montowano).

Dalsze zmiany wynikały głównie z braku bieżącej opieki i wynikających stąd konsekwencji. Do naturalnych zmian, związanych z upływem czasu można zaliczyć butwienie niekonserwowanego drewna, co spowodowało zniszczenie krzyża pomnikowego i balustrady wraz z furką. Dodatkowym czynnikiem wpływającym na destrukcję trwałych elementów wyposażenia, było zarastanie cmentarza bujną zielenią. Sporadyczne, okresowe wycinanie samosiejek drzew i krzewów nie mogło radykalnie poprawić sytuacji, gdyż systemy korzeniowe roślin atakowały wyposażenie cmentarza i mury, co w połączeniu z zawilgoceniem i zacienieniem przyspieszało ich degradację. Potwierdzały to zdjęcia z lat 70. i 80. ub. wieku i dokonywane okresowo lustracje. Z biegiem czasu zatarcia uległy kopce mogilne i urządzenia zewnętrzne w postaci platformy wokół cmentarza i biegnącej nasypem dróżki. Okresowo odtwarzano drewniane ogrodzenie z przodu cmentarza, jednak w formie odbiegającej od oryginalnej. Po zniszczeniu krzyża pomnikowego, w otworze po krzyżu na cokole wyrosła samosiejka drzewa, która znacznie uszkodziła kamienny cokół. Uległy też uszkodzeniu mury cmentarza, głównie w tylnej części, gdzie zamulone odwodnienie

sprzyjało gromadzeniu się mas ziemi spływającej ze stoku. Podczas prac porządkowych ustawiano poprzewracane nagrobki, w miarę możliwości starając się zachować ich dawny układ. W tym okresie uległa zniszczeniu większość tablic nagrobnych oraz wszystkie tabliczki cynkowe z numerami grobów, umieszczone w ślepych otworach w tylnej części nagrobków.

Aktualny stan można wiązać z remontem przeprowadzonym w latach 90. ub. wieku. W toku prac przełożono wówczas odcinek muru za cokołem krzyża pomnikowego, o czym świadczy niestaranny układ ciosów w murze oraz poprawiono cokół krzyża pomnikowego i wykonano mały krzyż betonowy w miejsce drewnianego. W trakcie prac usunięto nagrobek ze złamanym krzyżem, a pozostałe nagrobki i stele ustawiono według uznania wykonawcy, który najprawdopodobniej nie dysponował oryginalnym planem mogił, ani nie miał wiedzy na temat pochowanych.

Kolejna zmiana dotyczy ustawienia przez rodzinę poległego Josefa Procházky steli na grobie nr 7. Stela stanowi indywidualny nagrobek poległego (zdjęcie 15., załącznik 6).

Na cmentarzu nie zachowała się widoczna na fotografii archiwalnej zieleń trwała. Aktualnie trwałą zieleń stanowią nieregularnie rosnące świerki (5 szt.), które naniesiono na aktualny plan cmentarza. Wnętrze cmentarza jest trawiaste.

III. Określenie zakresu i opis prac renowacyjno-rekonstrukcyjnych.

1. Odtworzenie układu mogił i nagrobków.
2. Wyposażenie nagrobków (krzyży) w tablice nagrobne.
3. Odtworzenie drewnianego krzyża pomnikowego według stanu z ok. 1918 roku.
4. Odtworzenie drewnianej balustrady wraz z furtką.
5. Uwagi dotyczące zieleni na cmentarzu.

Uwagi ogólne

Dołączoną do niniejszego opracowania dokumentację fotograficzną wraz z opisami zdjęć (załącznik 6), należy traktować jako uzupełnienie danych i informacji zawartych w niniejszej części dokumentacji. Fotografie archiwalne i bieżące szczegółowo obrazują stan cmentarza w poszczególnych okresach i pozwalają lepiej dostrzec wprowadzone zmiany oraz zauważyć najbardziej istotne usterki.

Wykonawcy, bez względu na zakres robót, powinni być zapoznani z całą dokumentacją, gdyż zagadnienia omówione w poszczególnych rozdziałach są wzajemnie powiązane. Nieznajomość wszystkich zagadnień może prowadzić do błędów wykonawczych i niezamierzonych zmian, trudnych do odwrócenia.

Istotne jest prowadzenie prac w stosownej kolejności. Wśród elementów oryginalnego wystroju cmentarza brak jest jednego nagrobka z krzyżem typu **M**, niektóre cokoły nagrobków odbiegają od pierwotnych wymiarów lub ze względu na zły stan techniczny wymagają renowacji lub odtwarzania. Brakuje również krzyża pomnikowego, a kamienny cokół krzyża wymaga gruntownej przebudowy. Drewniana balustrada, różniąca się od oryginalnej, jest w znacznym stopniu zniszczona. Elementy oryginalnego wyposażenia powinny zostać w miarę możliwości zachowane i poddane opisanym niżej naprawom oraz zabiegom renowacyjnym.

Ad 1. Odtworzenie układu mogił i nagrobków.

Asymetryczny układ mogił i różne ich wielkości, nieproporcjonalne do ilości pochowanych, mogą wskazywać, że cmentarz pierwotny powstał w miejscu naturalnych pochówków, dokonywanych przez żołnierzy podczas działań wojennych. Formę tę zachowano, przekształcając cmentarz pierwotny w stały.

Sytuacja mogił, szkicowo przedstawiona jest na archiwalnym planie cmentarza (załącznik 1). Szczegółową lokalizację grobów i nagrobków przedstawiono na planie odtworzeniowym (załącznik 2), sporządzonym w oparciu o dokładne pomiary. Kontury poszczególnych mogił naniesiono liniami przerywanymi, podając wymiary i wzajemne odległości. Układ mogił na cmentarzu jest rzędowy. Groby są rozłożone w trzech rzędach. Plan archiwalny (jedyne zachowane), stanowi polską kopię planu oryginalnego, austriackiego (oryginał nie zachował się). Podanej skali względnie dobrze odpowiadają wymiary poprzeczne ogrodzenia (w kierunku wschód–zachód). Pozostałe (w kierunku północ – południe), są obarczone znacznymi błędami. Nierealnie przedstawiono na planie cokół krzyża pomnikowego, a wymiar stały wszystkich mogił, wynikający z planu (2,5 m), nie mieści się w przyjętych kryteriach dla mogił, w których pochowani spoczywają obok siebie. Pośrednio rzutuje to na szerokość odstępów między rzędami i odległości rzędów od tylnego i przedniego ogrodzenia. Przyjętą do odtworzenia lokalizację mogił oparto na przeprowadzonych pomiarach i analizie archiwalnych fotografii. Stwierdzono, że nagrobki z krzyżami ustawione na środkowym rzędzie grobów (nr 3 do 6), są przesunięte ku przedniemu ogrodzeniu zaledwie o ok. 20 cm. Może to wynikać z naturalnego ruchu mas ziemi na pochyłości lub ze sposobu ustawienia nagrobków na grobach. Jednak ustawienie obu stel na grobach nr 3 i nr 6, jest na pewno niewłaściwe. W rzędzie dolnym, z mogiłami nr 7 do 9, przesunięcie nagrobków w kierunku spadku terenu jest podobne jak w rzędzie środkowym i odpowiada przesunięciu dwu stel na grobach nr 7 i 8. Poprzeczne przesunięcie nagrobka na grobie nr 8 i ustawienie go w rzędzie pod nagrobkiem na grobie nr 5 świadczy, że był celowo przestawiany. Podobnie przestawiana była stela ustawiona w osi mogiły nr 7, na lewo od usuniętego nagrobka. W rzędzie najwyższym oba nagrobki na grobach nr 1 i nr 2, zostały znacznie przestawione w kierunku niższego rzędu.

Zwykle na cmentarzach projektowanych przez Mayra nagrobki ustawiano za mogiłami w taki sposób, że przednia krawędź cokołu pokrywała się z podstawą kopca mogilnego w „głowach” grobu. Nagrobków nie ustawiano na kopcu mogilnym z uwagi na małą stabilność nasypu i stosunkowo krótką część nagrobka wkopaną w ziemię. W przypadku mocowania tablicy nagrobnej na przedniej stronie cokołu nagrobka, cokół nie mógł być pograżony w ziemi, ani zasłonięty, dlatego ustawiano go tuż za przymą.

Na fotografii archiwalnej (załącznik 6, poz. 2), na grobach znajdują się same nagrobki z krzyżami. Jak wcześniej wyjaśniono na str. 2. niniejszego opracowania, w sumie ustawiono na cmentarzu 10 takich nagrobków, a na grobach z dużą ilością poległych 5 dodatkowych stel na tablice nagrobne. Dodatkowe stele stawiano przy przedniej krawędzi kopców mogilnych („w nogach”).

Na planie odtworzeniowym (załącznik 2), naniesiono dla orientacji aktualne położenie nagrobków z krzyżami typu **M** (symbol +) oraz stel, w tym nowej steli

nagrobnej Josefa Procházky (symbol **x** – patrz: *Legenda* rysunku). Przy pracach odtworzeniowych istotne są właściwe lokalizacje nagrobków i stel. W przypadku pojedynczych nagrobków i stel, ustawione powinny być one w miejscach pokazanych na planie, w osiach podłużnych grobów, a w przypadku mogiły nr 7, w osi podłużnej ma stać tylko stela–nagrobek Procházky, a pozostałe dwa nagrobki i dwie stele w miejscach wskazanych na planie, według podanych wymiarów. Zakładając, że kopce mogilne nie będą odtwarzane, umieszczono nagrobki wewnątrz obrysu mogił (tylne krawędzie cokołów nagrobków pokrywają się z tylnymi konturami mogił).

Wymiary mogił podano na planie (załącznik 2). Boki wszystkich mogił mają stały wymiar = 2,20 m. Szerokości poszczególnych mogił są różne (od 1,2 do 7,3 m).

Jak już wspomniano, na cmentarzu zachowało się 9 z 10 oryginalnych nagrobków z krzyżami typu **M** oraz wszystkie oryginalne stele (5 szt.). Jednego nagrobka z krzyżem typu **M** brakuje, zatem powinien być w całości odtworzony. Przy odtwarzaniu nagrobka z zasady należy się wzorować na dobrze zachowanym nagrobku, by stworzyć jego kopię. W przypadku cmentarza Nr 67 problem polega na złym stanie wszystkich cokołów. Podczas renowacji nie zachowano zaokrąglonych górnych krawędzi, a wymiary poszczególnych cokołów wyraźnie się różnią. Ponadto niewiadomy jest stan techniczny części pograżonych w gruncie. Ze względu na konieczność umieszczenia na cokołach tablic nagrobnych, powinny one mieć wysokość ponad poziomem gruntu przynajmniej 40 cm. Jest to całkowita wysokość cokołów użytych na cmentarzu, gdyż z założenia były one przygotowane do mniejszych krzyży, typu **H**, z miejscem do mocowania tablic na krzyżu. W przypadku użycia tych cokołów do krzyży typu **M**, ustawiano cokoły na fundamentach zagłębionych w gruncie (podobnie jak fundamenty stel). Umożliwiało to mocowanie na cokołach tablic nagrobnych. Częste przypadki odrywania się cokołów od fundamentów powodowały, że przewrócone cokoły wkopywano bezpośrednio w grunt.

Sytuacje występująca na cmentarzu, pomijając niewłaściwe lokalizacje nagrobków, wymusza ich odkopanie i przeprowadzenie renowacji cokołów. W przypadku konieczności wykonania nowego cokołu, konieczne jest odzyskanie krzyża. Nie jest to łatwe, gdyż dostęp do nadlewki mocującej krzyż w cokole uniemożliwia płyta u podstawy trzonu. Kruchość żeliwa wymaga zachowania daleko idącej ostrożności. Zwraca się również uwagę na dużą kruchość żeliwa sprawiającą, że absolutnie niedopuszczalne jest manipulowanie cokołami za pomocą wywierania jakichkolwiek nacisków na osadzone w nich krzyże. Należy się przy tym liczyć z koniecznością wymiany całego cokołu wraz z krzyżem, w przypadku złamania któregoś z krzyży. Z tego względu zaleca się montować krzyże na cokołach po ustawieniu cokołów.

Cokoły wykonano w formie imitacji naturalnego kamienia (piaskowca). Metoda wykonania polegała na odlaniu z betonu kształtu cokołu o nieco zmniejszonych wymiarach, tak by można było wymiary właściwe osiągnąć po nałożeniu na odlew warstwy szlachetnego tynku cementowego z płukanym piaskiem, ziarnistością przypominającego piaskowiec, na mokre jeszcze odlewy cokołów i staranne dopracowanie powierzchni. Warstwa zewnętrznej wyprawy nie powinna przekraczać 20 mm. W wykonywanych replikach cokołów pod krzyże typu **M** nie należy odtwarzać w tylnych płaszczyznach ślepych otworów do umieszczania tabliczek ewidencyjnych z numeracją grobów. Konieczne jest natomiast wykonanie we wszystkich odlewanych cokołach odpowiednich ślepych otworów do osadzania krzyży nagrobnych. Kształty

i wymiary nadlewek u dołu krzyży, służące do osadzania w cokołach, zależą od typu konkretnego egzemplarza krzyża, gdyż odlewnie posługiwały się różnymi modelami odlewniczymi danych typów krzyża. Z tego względu należy wykonać cokoły z otworami dostosowanymi do nadlewek w posiadanych krzyżach. W przypadku krzyży typu **M**, należy brać pod uwagę fakt, że krzyż ten ma poziomą płytę przy trzonie pionowym, wysuniętą ku przodowi w stosunku do trzonu krzyża. Istotne jest, by płyta u podstawy krzyża leżała w osiach górnej płaszczyzny cokołu, a nie nadlewki, gdyż nadlewka do osadzania jest przesunięta w stosunku do osi płyty, podobnie jak pionowy trzon krzyża (patrz: załącznik 6). W tym przypadku nie należy się sugerować tym, że na zachowanych na cmentarzu cokołach płyta żeliwna pod krzyżem jest przesunięta ku przedniej krawędzi cokołu, gdyż ślepe otwory w użytych cokołach były wykonane do krzyża innego typu (**H**), o czym wspomniano wyżej.

Renowacje stel i starych cokołów krzyży zakwalifikowanych jako nadające się do ponownego użytku zaleca się przeprowadzić po zakończeniu prac odtworzeniowych (ustawieniu we właściwych miejscach). Renowacja powinna polegać przede wszystkim na starannym usunięciu wszelkich zanieczyszczeń, a następnie naprawie spękań, ubytków itp. Wszystkie cokoły, w większym lub mniejszym stopniu, zaatakowane są przez pleśnie, mchy i porosty. Mechaniczne oczyszczanie jest w tym wypadku niewystarczające, a nawet szkodliwe, gdyż mchy i porosty mają rozbudowane systemy korzeniowe, które muszą być definitywnie zniszczone. Po wstępnym oczyszczeniu z luźnych materiałów i gleby, zaleca się użycie nowoczesnych preparatów do likwidacji glonów, mchów i porostów, zgodnie z zaleceniami producenta preparatu. W dalszym etapie, przed podjęciem ew. prac renowacyjnych, należy zastosować preparaty do wzmacniania osłabionej struktury wewnętrznej starych betonów i polepszania przyczepności z nowymi zaprawami, co ma kardynalne znaczenie dla zapewnienia trwałości napraw. Receptury mas betonowych do wypełnień i odtwarzania brakujących fragmentów oraz wypraw zewnętrznych powinny być podobne do stosowanych przy wykonywaniu stel i cokołów. Zaleca się użyć specjalnych mas wypełniających, stosowanych przy renowacji obiektów zabytkowych. Do napraw nie można używać zapraw betonowych z dużą zawartością cementu, gdyż powodują one przyspieszoną destrukcję głębszych warstw betonu, uniemożliwiając oddawanie wilgoci nagromadzonej wewnątrz elementów betonowych. Z tych względów, pomijając fatalne efekty wizualne, do napraw nie należy używać budowlanych zapraw klejowych, przeznaczonych do mocowania wykładzin ceramicznych. Prace powinien wykonać na miejscu profesjonalista posiadający uprawnienia w zakresie renowacji kamienia.

Stel i cokołów nagrobków z krzyżami nie należy malować, nakrapiać itp.

Fundamenty stel i cokołów nagrobków wykonywano z tzw. chudego betonu, wylewanego bezpośrednio w gruncie. Część fundamentu nad poziomem gruntu dopracowywano ręcznie, formując górne powierzchnie skośnie na zewnątrz i nadając odpowiednie kształty geometryczne, powtarzające rzut poziomy ustawionej steli lub cokołu.

UWAGA: Przed wykonywaniem renowacji lub przestawianiem dwu stel z zachowanymi oryginalnymi tablicami nagrobnymi, tablice należy ostrożnie zdjąć ze stel (przez zeszlifowanie łbów nitów mocujących), następnie oczyścić i przechować w miejscu wskazanym przez właściwego Konserwatora Zabytków.

Konserwacja powinna objąć również krzyże nagrobne. Po oczyszczeniu z zanieczyszczeń oraz luźno przylegających produktów korozji i odtłuszczeniu należy krzyże pomalować specjalną jednoskładnikową farbą, przeznaczoną do długotrwałego zabezpieczania przed korozją przedmiotów wystawionych na działanie czynników atmosferycznych, typu *HAMMERITE*. Farbę należy stosować zgodnie z zaleceniami producenta.

Przed przystąpieniem do odtwarzania konturów mogił wskazana jest rekonstrukcja niwelety pola grobowego, przynajmniej między najniższym rzędem grobów a przednimi odcinkami muru, w których, jak widać na fotografii archiwalnej, w miejscach zaznaczonych na planie (załącznik 2), były 4 otwory odprowadzające wody opadowe na zewnątrz cmentarza. W żadnym przypadku wody opadowe nie mogą się wylewać na całej długości cokołu pod balustradą.

Odtworzenia układu mogił należy wstępnie dokonać za pomocą palików, dokładnie zachowując geometrię kształtów. Odległości od murów ogrodzenia grobów nr 1 i 2 nie budzą wątpliwości. W dwu niższych rzędach, ze względu na deformacje bocznych murów, odległości od nich do krawędzi mogił mogą się nieznacznie różnić. By uniknąć widocznych krzywizn, zaleca się wyznaczyć groby w niższych rzędach po wyznaczeniu osi alejki biegnącej od furty do cokołu pomnika. Pamiętać przy tym należy, że rzędy mają być wzajemnie równoległe i równoległe do linii przedniego ogrodzenia.

Nie ulega wątpliwości, że niezbędne jest utrwalenie konturów mogił w sposób widoczny, ukazujący lokalizację mogił i uzasadniający rozmieszczenie nagrobków.

Jak wspomniano, mogiły były usypywane w tradycyjne kopce mogilne w kształcie pryzm wysokości ok. 35 cm, umocnionych taflami z darni. Na okolicznych cmentarzach projektowanych przez Mayra, krawędzie kopców mogilnych wzmacniano płaskimi ciosami piaskowca, ustawianymi na sztorc, nieraz częściowo wkopanymi w grunt. Kamienie stanowiły naturalną przeszkodę w rozmywaniu się pryzm mogilnych i podnosiły estetykę cmentarza, harmonizując z kamiennymi murami ogrodzenia. Na części cmentarza kamienne obramienia mogił uległy degradacji i zostały usunięte w trakcie prac porządkowych. Na cmentarzach, na których kopce mogilne nie miały takich umocnień, już w okresie międzywojennym nie odtwarzano kopców mogilnych lecz do utrwalenia konturów mogił stosowano krawężniki betonowe lekkiego typu (tzw. rabatowe wzgl. zielenicowe). Ostatnio krawężniki te zastępuje się odpowiednimi krawężnikami wibroprasowanymi, bardzo trwałymi, przypominającymi piaskowiec. Krawężniki nie powinny zbyt wysoko sięgać ponad poziom gruntu. Zazwyczaj stosuje się wysokość 5-8 cm. Pozwala to na mechaniczne wykaszanie traw. Zastosowanie tej innowacji wymaga aprobaty właściwego Konserwatora Zabytków, gdyż na terenach górskich, na niektórych cmentarzach, stanowi ona element obcy, wobec czego należałoby tu nadal stosować kamień naturalny (piaskowiec).

Ad 2. Wyposażenie nagrobków i stel w tablice nagrobne.

Wzory blaszanych emaliowanych tablic nagrobnych (załącznik 5, arkusze 1-3), uwzględniają treści poszczególnych tablic, proporcje wielkości liter i układ tekstu oraz kształt tablic. W *Uwagach* podano najważniejsze informacje dot. wykonania tablic i ich wymiarów.

Montaż tablic nagrobnych powinien stanowić jedną z prac końcowych. Po dostarczeniu tablic należy sprawdzić zgodność ich treści z wzorami. Wykonujący prace powinni bezwzględnie dysponować planem cmentarza (załącznik 2) i arkuszem wzorów tablic nagrobnych (załącznik 5), aby nie doszło do pomyłek. Wytwórnia tablic (emaliernia) wykonuje w tablicach otwory do mocowania. Otwory znajdują się przy obrzeżach, w osi pionowej i poziomej. Rozmieszczenie otworów w cokołach i stelach musi być identyczne, jak w tablicach. W cokołach należy precyzyjnie osadzić kołki rozprężne, zgodnie z rozstawem otworów w tablicach, gdyż wszelkie naprężenia i niedokładności powodują odpryski i pęknięcia emalii, prowadzące do szybkiej korozji i zniszczenia tablic. Ewentualne stare otwory w stelach, jeśli były w innych miejscach, winny być zaślepione w trakcie renowacji. Podłoża nagrobków pod tablicami muszą być równe, gdyż tablic emaliowanych nie można deformować (prowadzi to do odpryskiwania emalii i szybkiej korozji). Tablice należy przykręcić aluminiumowymi lub mosiężnymi wkrętami, pod łby podkładając podkładki teflonowe. Śruby nie mogą powodować naprężeń w otworach tablic. Należy dokręcać je z wyczuciem, pozostawiając niewielki luz.

Ad 3. Odtworzenie drewnianego krzyża pomnikowego według stanu z ok. 1918 roku.

Do dokumentacji dołączono archiwalny projekt krzyża pomnikowego (załącznik 4), dostosowany do umieszczenia na cokole (podstawowy projekt przewidywał ustawianie krzyży pomnikowych na poziomie gruntu).

Krzyże, szczególnie pomnikowe, były wykonywane przeważnie z drewna dębowego lub modrzewiowego. Najtrwalsze okazały się krzyże modrzewiowe. Zaleca się wykonanie krzyża z drewna modrzewiowego w odpowiednim gatunku, najlepiej profesjonalnie impregnowanego. Konstrukcję krzyża pomnikowego wyjaśnia rysunek archiwalny. Projekt przewiduje użycie belek głównych o przekroju 20x20 cm. Zaleca się jednak zastosować belki główne o przekroju 22x22 cm, tak jak w innych projektach tego typu krzyży.

Ramiona należy połączyć w klasyczny sposób i skrócić śrubą M 20, ocynkowaną, odpowiedniej długości. Stężenia ramion połączone są z belkami krzyża jak pokazano na rysunku, na czopy środkowe, prostokątne. Przylegające części powinny być ściśle wzajemnie dopasowane, by do szczelin nie dostawała się woda. Stężenia (*Versteifung*), pełnią rolę konstrukcyjną, usztywniając cały układ. Klasyczne mocowania za pomocą gwoździ nie są wystarczające. Z tego powodu stężenia dodatkowo należy połączyć wzajemnie przechodzącymi przez belki krzyża śrubami dwustronnymi M8. Aby połączenia nie były zbyt widoczne, wskazane jest użycie nakrętek *Erriksona*.

Konstrukcja dachu wykonana jest z desek grubości 2,5 cm w formie ćwierćłuków. Każda część łuku składa się z 5 desek (dwu zewnętrznych i trzech wewnętrznych), tworzących dwie warstwy skrócone śrubami. Należy użyć śrub ocynkowanych M8, z łbem grzybkowym podsadzonym (tzw. śruby zamkowe). Końcówki każdego ćwierćłuku łączą się z belkami krzyża na nakładki proste. Kształt desek tworzących łuki i inne szczegóły wykonania wyjaśnia rysunek. Na pokrycie dachu i ozdobny, ząbkowany pas od przodu, należy użyć blachy ocynkowanej o grubości od 1 do 1,5 mm. Ilość ząbków po obu stronach łuku dachu jest określona w projekcie i wynosi po ~25 z każdej strony. Ozdobny zwornik na szczycie dachu i wywinięty okap przy

dolnych krawędziach miały przylutowane cyną detale wypukłe (wytlaczane lub formowane młotkiem), widoczne na rysunku. Cyfry daty na zwornikach ramion były wycinane z blachy cynkowej i mocowane gwoździkami.

Przed osadzeniem krzyża w cokole należy usunąć aktualnie istniejący prowizoryczny krzyż betonowy i odtworzyć otwór do osadzenia krzyża drewnianego.

Aby zapewnić trwałe osadzenie krzyża, z możliwością demontażu, np. w celu okresowej konserwacji, oraz zmniejszyć koszty materiału i robocizny, proponuje się osadzić krzyż w cokole w zmodernizowany sposób, zapewniający stabilność we wszystkich kierunkach i wygląd zewnętrzny zgodny z pierwotnym. Przykładowe rozwiązanie polegające na powiązaniu cokołu z krzyżem za pośrednictwem dwu stalowych belek dwuteowych, przedstawiono na rysunku u dołu arkusza, po prawej stronie. Należy jednak pamiętać, że istniejący cokół kamienny podczas osadzania na stałe ceowników powinien być poddany gruntownej profesjonalnej konserwacji. Po konserwacji należy dokonać udokumentowanych badań potwierdzających zdolność cokołu do zapewnienia stabilności krzyża, przy uwzględnieniu obciążeń statycznych (znaczny ciężar krzyża + ew. oblodzenia) i dynamicznych (napór wiatru potęgowany przez znaczne powierzchnie dachu i belek).

Wysokość dwuteowników = h , dobrana jest do przekroju belki głównej krzyża. Według projektów historycznych wynosi 20 lub 22 cm (na rysunku – 20 cm). Zaleca się dwuteowniki ocynkować po nawierceniu otworów. Dwuteowniki w części osadzanej w cokole należy skręcić wzajemnie przynajmniej dwoma śrubami dystansowymi, zachowując rozstaw między nimi 20 lub 22 cm, w zależności od przekroju trzonu krzyża. Do skręcenia należy użyć przynajmniej dwu ocynkowanych śrub (np. M16), dwustronnie gwintowanych. Belkę trzonu krzyża i przylegające do niej belki okładzin (wzmocnień) bocznych należy ostrugać tak, by dokładnie wypełniały wnęki dwuteowników. Dwuteowniki z belkami należy skręcić dwoma śrubami M16 dwustronnie gwintowanymi, o takiej długości, i na takich wysokościach, by nakrętki, najlepiej specjalne *Erriksona* i podkładki ukryć pod dolną i górną klamrą ściągającą trzon krzyża i belki boczne. Klamry powinny być wykonane z bednarki 50x5 mm. Pod wszystkie nakrętki należy podłożyć podkładki odpowiednio dużej średnicy. Nakrętki i podkładki winny być ocynkowane. Długość dwuteowników ponad stopą, podano na rysunku. W praktyce powinny sięgać nieco powyżej połowy szerokości górnej klamry ściągającej belki boczne przy trzonie krzyża. Długość należy tak dobrać, by końce belek dwuteowych ukryte były pod klamrą.

UWAGA: Rysunek archiwalny nie uwzględnia połączeń (śrub, gwoździ itp.). Połączenia śrubowe pominięto również na umieszczonym na rysunku przykładzie zmodernizowanego osadzenia krzyża.

Między dolnymi płaszczyznami trzonu krzyża i belek wzmacniających, a górną płaszczyzną cokołu krzyża, należy zachować podany na rysunku odstęp szerokości 2 cm, by uniknąć podsiąkania wodą belek krzyża.

Podobne, zmodernizowane rozwiązania osadzenia krzyży pomnikowych, zastosowano z powodzeniem na wielu zrewaloryzowanych cmentarzach wojennych. Poza znaczną oszczędnością drewna, zastosowana metoda zapobiega szybkiemu psuciu się dolnych partii trzonu krzyża.

Krzyż, przed ustawieniem, należy dodatkowo zaimpregnować dobrym preparatem do konserwacji drewna, zabezpieczającym przed działaniem czynników

atmosferycznych i chroniącym drewno przed sinicą, grzybami i promieniami UV. Preparat nie powinien barwić drewna na ciemne kolory i kryć jego naturalnego rysunku. Górne powierzchnie ramion krzyża należy obić pasami blachy miedzianej, zachodzącymi ok. 1 cm na płaszczyzny pionowe.

Ad 4. Odtworzenie drewnianej balustrady wraz z furtką.

Podobnie jak krzyż pomnikowy, balustradę zaleca się wykonać z drewna modrzewiowego, profesjonalnie zaimpregnowanego.

Rysunek balustrady wykonano na podstawie przeliczeń fotogrametrycznych zachowanego zdjęcia (załącznik 6, zdjęcie 2.). Zdjęcie wykonano pod kątem umożliwiającym stwierdzenie asymetrii założenia i dostosowanie do niej balustrady. Pomiary szczegółowe wykazały, że odległość między słupami kamiennymi flankującymi balustradę wynosi 980 cm, a oś furtki znajduje się w odległości 535 cm od lewego słupa kamiennego i 445 cm od słupa prawego. Zapewnia to umieszczenie furtki na wprost cokołu krzyża pomnikowego, do którego poprowadzona jest alejka. Konstrukcję balustrady wzorowano na innych podobnych ogrodzeniach, stosowanych przez Mayrę, w szczególności na zachowanej archiwalnej dokumentacji architektonicznej balustradowego ogrodzenia cmentarza wojennego Nr 124 Mszanka. Należy zwrócić uwagę, że w tego typu ogrodzeniach nie stosowano z reguły połączeń na czopy, gdyż w warunkach polowych okazały się one nietrwałe. Umieszczenie elementów pionowych pomiędzy dwoma elementami poziomymi zapewnia szybki odpływ wody, co przy dobrej impregnacji jest niezwykle korzystne, choć nieco mniej estetyczne. Płaszczyzny dolne i górne elementów pionowych (ciętych w poprzek), powinny być dodatkowo zabezpieczone przed podsiąkaniem wody. W niektórych przypadkach górną część balustrady przykrywano skośnie umocowaną deską.

Istniejący na cmentarzu rozstaw słupów drewnianych do mocowania furty i segmentów balustrady, nie mógł być brany pod uwagę, gdyż nie uwzględnia asymetrii układu. Ponadto cokół pod balustradą nie wydaje się oryginalny. Odpowiednie dopasowanie balustrady z furtką do rozstawu słupów kamiennych umożliwiając dwa odcinki skrajne na styku z balustradą (po lewej ~22 cm, po prawej ~23 cm).

Poprzecznice balustrady były mocowane bezpośrednio do słupów kamiennych, przez osadzenie w ślepych otworach i uszczelnienie zaprawą betonową. Podobnie osadzone były beleczki pionowe w cokole. Takie mocowanie sprzyja szybkiemu butwieniu drewna i przesądza o małej trwałości ogrodzenia, wobec czego proponuje się mocowanie słupów i podłużnic do ceowników na stałe osadzonych w słupach kamiennych i cokole balustrady. Miejsce styku belek słupów i podłużnic z ceownikami powinno być bardzo dokładnie dopasowane, by płaszczyzny drewna przechodziły płynnie w płaszczyzny ceownika. Zamiast ceowników można wykorzystać odpowiednie elementy do kotwienia, ocynkowane, dostępne są w handlu. Całość należy skrócić dwoma śrubami ocynkowanymi z łbem grzybkowym, podsadzonym, M14 w przypadku słupów i M12 w przypadku podłużnic. Przed skręceniem miejsca styku powinny być dodatkowo zakonserwowane.

Furtka ma prostą konstrukcję. Jest wykonana z krawędziaków o przekroju 10x10 cm. Tworzą one ramiak stężony w klasyczny sposób. Połączenia winny być starannie dopasowane i klejone wodoodpornym klejem wysokiej jakości. W miejscach styku

i połączeń nie może być szczelin umożliwiających przedostawanie się wody między elementy. Naroża ramiaka, w razie potrzeby, można dodatkowo usztywnić metalowymi kątownikami przykręconymi po stronie wewnętrznej.

Na lewym słupku konieczne jest zamocowanie opornika, zabezpieczającego ruch skrzydła w przeciwnym kierunku. Zawieszenie furtki powinno być trwałe, proste, uniemożliwiające wyłamanie skrzydła (przez próbę otworzenia w niewłaściwym kierunku) i zdjęcie skrzydła z zawiasów. Okucia mogą być typowe, dostępne w handlu, najlepiej ocynkowane. Zamknięcie powinno być możliwie proste i trwałe, umożliwiające zamykanie i otwieranie skrzydła furty od strony zewnętrznej i wewnętrznej. Do zawieszenia furtki można wykorzystać okucia aktualnie istniejącej furty.

Drewno na furtkę i balustradę należy zaimpregnować w sposób opisany na str. 12.

Ad 5. Uwagi dotyczące zieleni na cmentarzu.

Z planu archiwalnego i fotografii z ok. 1917 roku wynika, że na cmentarzu urządzono alejkę. Poziom alejki był nieco obniżony w stosunku do płaszczyzn, na których umiejscowiono mogiły. Alejka, miała szerokość ok. 1 m. Biegła od furtki do niewielkiego placu przed cokołem krzyża pomnikowego. Alejka i plac były wydzielone w trwały sposób, najprawdopodobniej płaskimi kamieniami wkopanymi na sztorc. Pozostałe powierzchnie i części skośne przyzm mogilnych były najpewniej trawiaste. Na powierzchni grobów powszechnie stosowano odporny na mrozy i trwały barwinek. Na planie zaznaczono wzdłuż murów żywopłot. Ze zdjęcia archiwalnego wynika, że tworzyły go małe iglaki. Zapewne z czasem zamierzano je formować w żywopłot. Jak wspomniano w opisie (strony 3 i 4 niniejszego opracowania), tuż za murem po obu stronach krzyża pomnikowego rosły dwie brzozy, które miały stanowić oprawę pomnika głównego.

Odtworzenie alejki wraz z placikiem przy cokole, wydaje się niezbędne. Po ostatecznym zakończeniu prac i uporządkowaniu wnętrza cmentarza, całe wnętrze należy obsiać trawą z gatunku niskich traw, dobrze ukorzeniających się i nie wymagających stałych zabiegów pielęgnacyjnych. Podłoże przed zasianiem trawy powinno być przygotowane zgodnie z zaleceniami producenta nasion.

Aktualnie na cmentarzu rosną w dość przypadkowych miejscach świerki (zaznaczono je na planie cmentarza). Z biegiem czasu stały się charakterystycznym elementem wystroju cmentarza.

Opracowanie:

Jerzy J. F. DRUGOMIR

IV. Załączniki:

1. Plan archiwalny cmentarza w skali 1:100.
2. Plan aktualny cmentarza z naniesionymi danymi do rekonstrukcji wnętrza cmentarza i niezbędnymi wymiarami oraz rysunkiem balustrady.

3. Rysunek cokołu nagrobka z krzyżem typu **M** i steli.
4. Archiwalna, opracowana kopia rysunku krzyża pomnikowego w skali 1:10, wraz z rysunkiem zmodernizowanego sposobu osadzenia w cokole.
5. Wzory tablic nagrobnych.
6. Dokumentacja fotograficzna z częścią opisową (fotografie archiwalne i aktualne, ukazujące stan elementów wyposażenia cmentarza).

***Uwaga:** Prawa autorskie zastrzeżone. Dokumentacja została sporządzona wyłącznie w celu przeprowadzenia renowacji i rekonstrukcji cmentarza. Wykorzystanie w całości lub części do innych celów oraz kopiowanie i publikowanie zawartej w rozdziale I części historycznej bez zgody autora, stanowi naruszenie prawa.*

Słupsk, listopad-grudzień 2012 roku.

NY URZĄD OPIEKI NAD
 NI. WOJ. w Krakowie

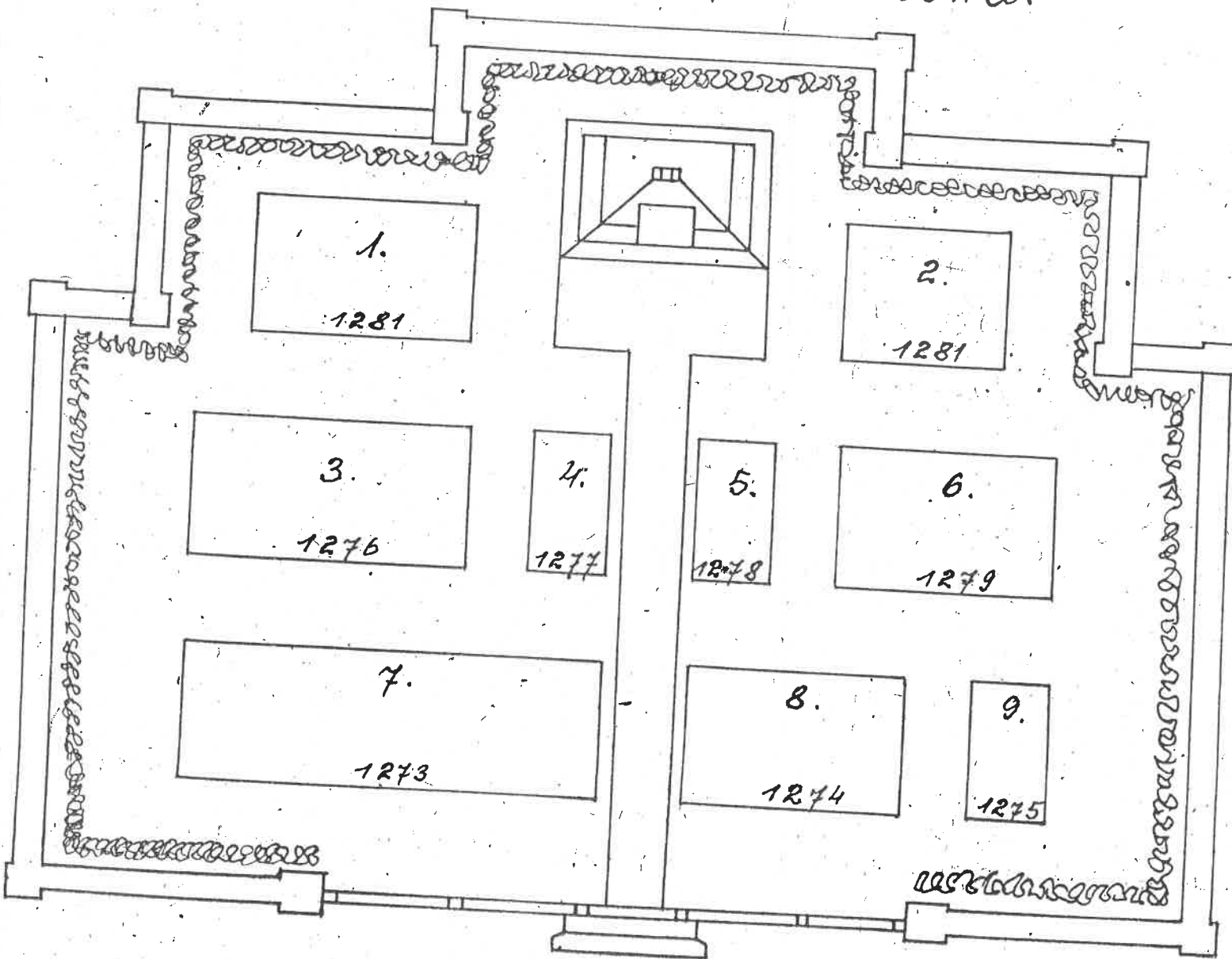
Cmentarz wojenny Nr. 67.
 w gminie Ropica Ruska.

305

Starostwo: Gorlice.

Załącznik 1

Źródło:
 ZBIORY ARCHIWUM PAŃSTWOWEGO
 W KRAKOWIE
 sygnatura. GW 41
 WSZELKIE PRAWA ZASTRZEŻONE

Skala 1:100.

Opis.

Tabl. czki	Austr.
1273	41
1274	
1275	1
1276	14
1277	1
1278	2
1279	14
1280	6
1281	4
Razem	82

[Handwritten signature]

Cmentarz wojenny Nr 67 ROPICA RUSKA

Wzór tablic nagrobnych

Załącznik 5

Wzór 1, grób nr 1.

Wzór 2, grób nr 2.

Wzór 3, grób nr 3 - krzyż.

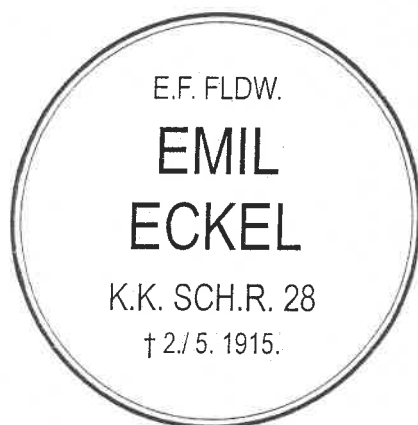
Wzór 4, grób nr 3 - stela.

Cmentarz wojenny Nr 67 ROPICA RUSKA

Wzór tablic nagrobnych

Wzór 5, grób nr 4.

Wzór 6, grób nr 5.

Wzór 7, grób nr 6 - krzyż.

Wzór 8, grób nr 6 - stela.

Cmentarz wojenny Nr 67 ROPICA RUSKA

Wzór tablic nagrobnych

Wzór 9, grób nr 7 - krzyż lewy.

Wzór 10, grób nr 7 - krzyż prawy.

Wzór 11, grób nr 7 - stela lewa.

Wzór 12, grób nr 7 - stela prawa.

Cmentarz wojenny Nr 67 ROPICA RUSKA

Wzór tablic nagrobnych

Wzór 13, grób nr 8 - krzyż.

Wzór 14, grób nr 8 - stela.

Wzór 15, grób nr 9.

UWAGI:

1. Tablice blaszane, lekko wypukłe, emaliowane; tło jasne, szaro-błękitne, napisy czarne; wykonanie, krój liter oraz znaków wzorowane na oryginalnych tablicach zachowanych na cmentarzu.
2. Kształt i wymiary tablic:
 - owalna (pionowa) o osiach 19x26 cm;
 - okrągła o średnicy 15 cm.
3. Mocowanie tablic w osiach.

Wzór tablic, w oparciu o materiały źródłowe zachowane w Archiwum Państwowym w Krakowie, zespół akt WUOnGW, sygn.: GW 41, GW 86, GW 88 oraz materiały ze szczegółowej inwentaryzacji cmentarza, sporządzili:

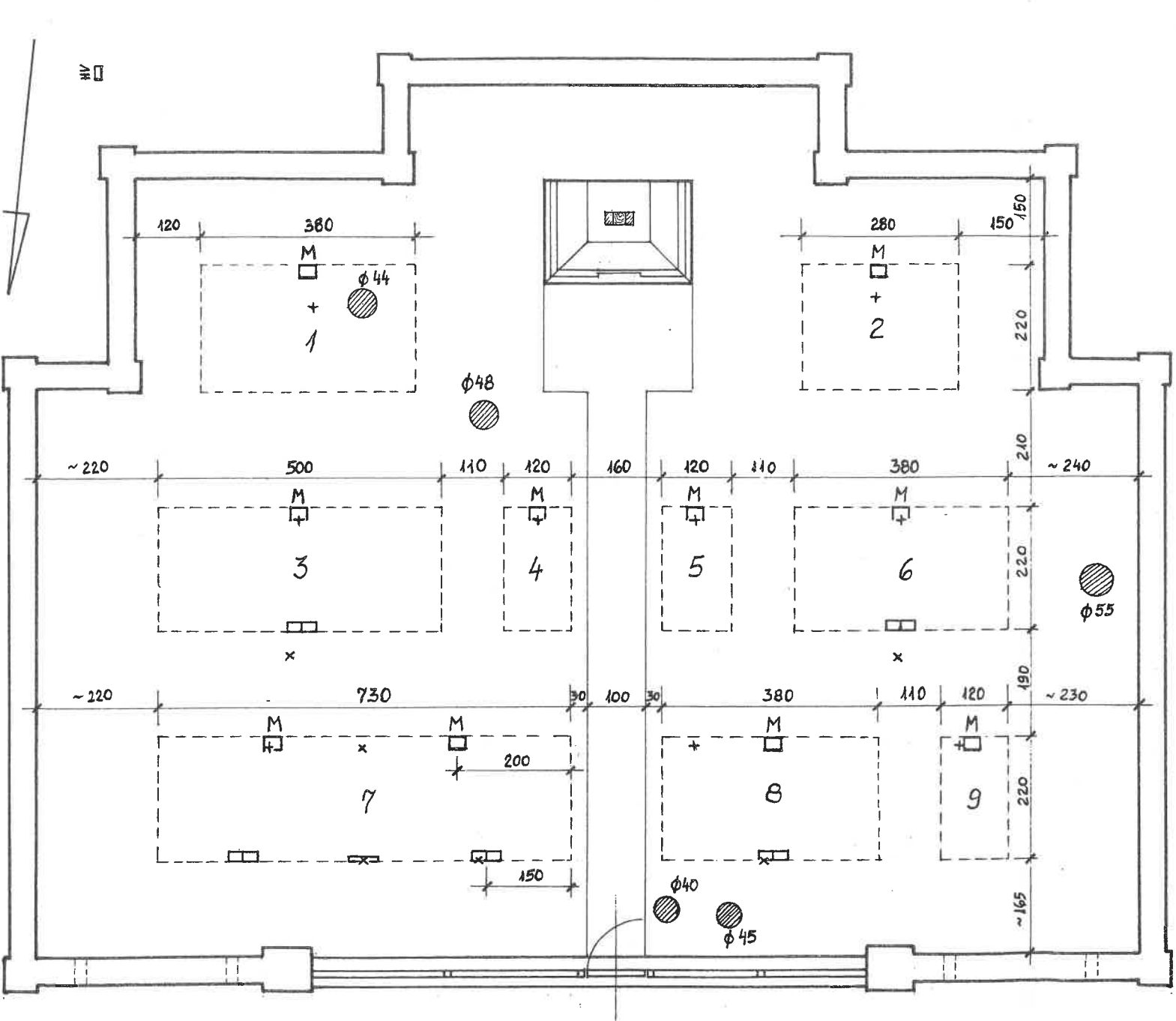
Izabela CHLOST

Jerzy DROGOMIR

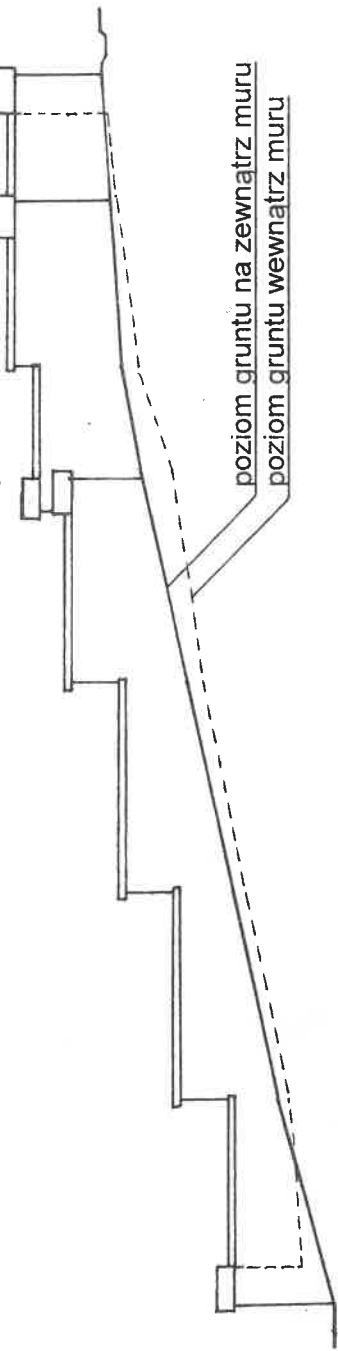
Cmentarz wojenny Nr 67 ROPICA RUSKA

PLAN ODTWORZENIOWY BALUSTRADY OGRODZENIA, UKŁADU GROBÓW I NAGROBKÓW

1:100

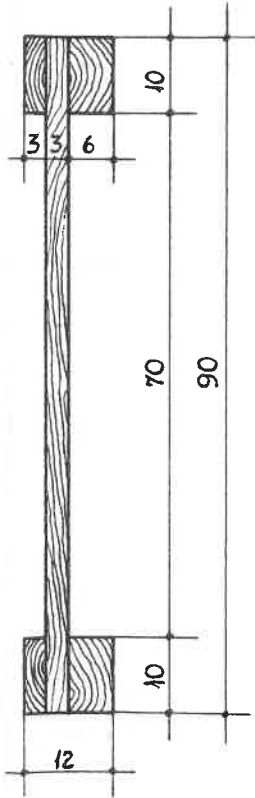
STRONA ZACHODNIA, WIDOK Z ZEWNĄTRZ

Legenda:

- + - aktualne osie cokołów nagrobków niewłaściwie zlokalizowanych, wymagających przemieszczenia
- x - aktualne osie stel niewłaściwie zlokalizowanych, wymagających przemieszczenia
- ☐ - nagrobki - lokalizacja właściwa
- ☐ - stele - lokalizacja właściwa
- ☐ - stela Josefa Procházky - lokalizacja właściwa
- - pnie drzew rosnących na cmentarzu (w skali planu, mierzone w piersnicy)

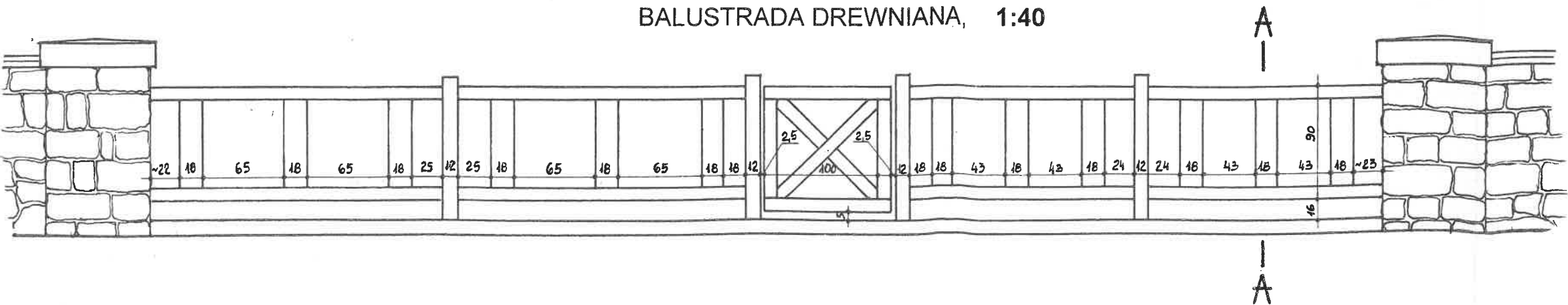
A - A

PRZEKRÓJ PRZEZ
BALUSTRADĘ

1:10

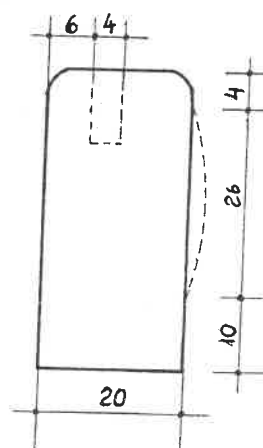
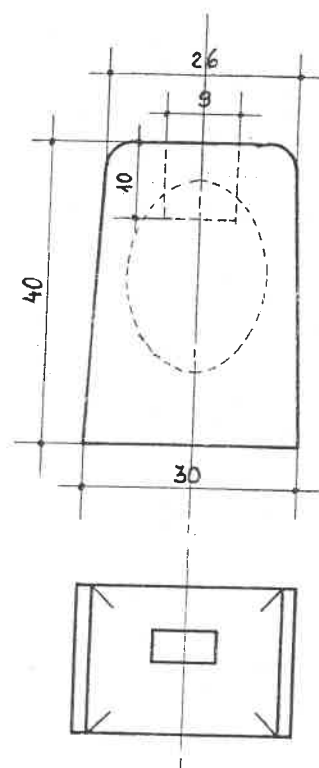
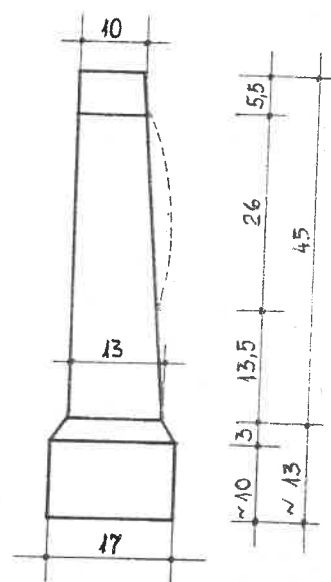
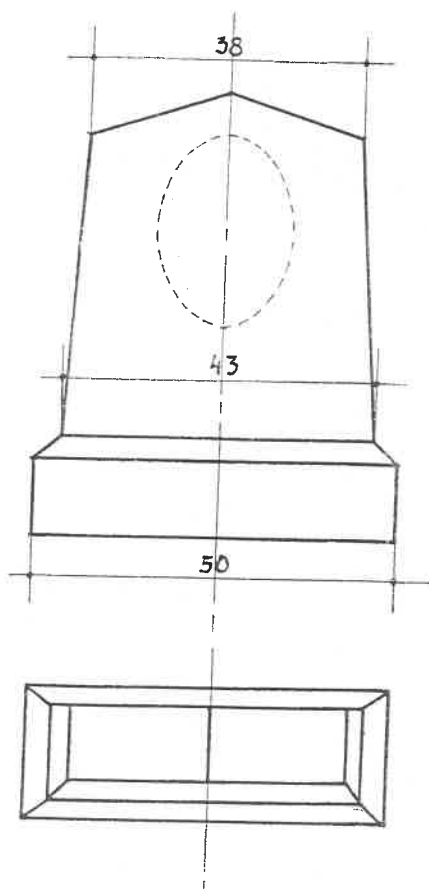
BALUSTRADA DREWNIANA, 1:40

POMIARY I RYSUNEK
ODTWORZENIOWY:
Jerzy DROGOMIR, 2012

Cmentarz wojenny Nr 67 ROPICA RUSKA

COKOŁY NAGROBKÓW POD KRZYŻE TYPU M I STELE

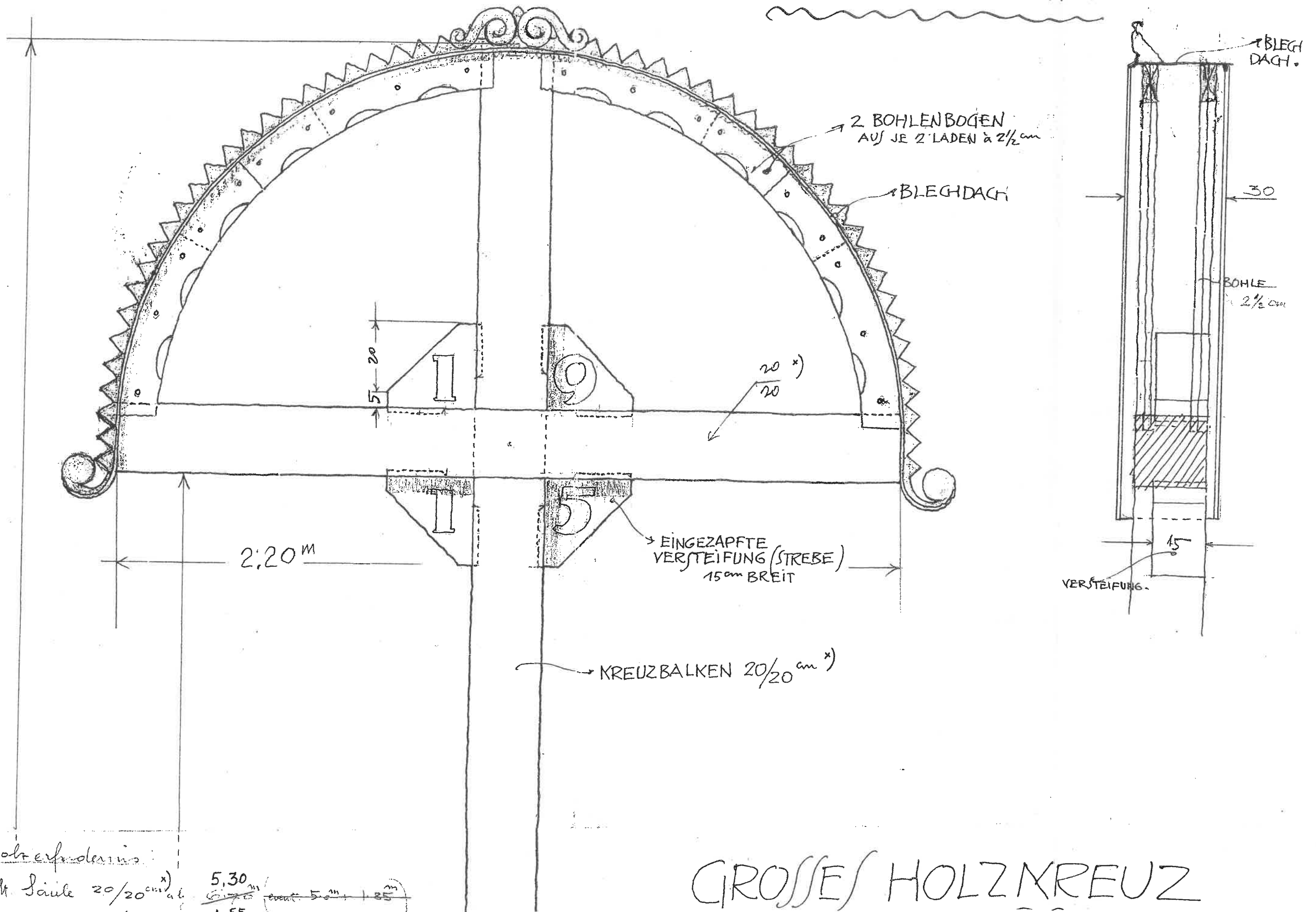
COKÓŁ NAGROBKA
POD KRZYŻE TYPU M

STELA

Pomiary i opracowanie:
Jerzy DROGOMIR, 2012

RAYON III

Zetqcznik 4

255

HANS
MAYR

Schnitt

Schnitt

MASS TAB 1:25

→ BANDEISEN

→ ANZÜGLER
15/20 cm

COKÓŁ KAMIENNY

A - A

2x DWUTEOWNIK h=200

OSADZENIE KRZYŻA
POMNIKOWEGO
W COKOLE
/modernizacja/

*) W innych rysunkach przekrój belek głównych 22x22 cm.

Rysunek archiwalny /AP Kraków, zespół akt WUOnGW/,
projekt krzyża – Hans MAYR, ok. 1916;
adaptacja i projekt modernizacji osadzenia krzyża –

Cmentarz wojenny Nr 67 ROPICA RUSKA

DOKUMENTACJA FOTOGRAFICZNA

Zdjęcia czarno-białe, archiwalne, z lat 1916 – 1917;

Archiwum Państwowe w Krakowie[®], zespół akt WUOnGW, sygn.: GW 61, poz. 78, GW 62, poz. 604.

Autor reprodukcji: Jerzy DROGOMIR[®]

Zdjęcia czarno-białe z roku 1979 (nr: 67 Ropica R 1979 JL 116, 67 Ropica R 1978 JL 118);

Autor: Janusz LEWEK[®];

Zdjęcie czarno-białe z września 2000 roku: (nr: 1163010900, 1173010900);

Autor: Jerzy DROGOMIR[®]

Zdjęcia kolorowe:

- z września 2009 roku: (nr: P1070268);

- z kwietnia 2011 roku: (nr: DSCN 6001, DSCN 6003, DSCN 6005, DSCN 6010, DSCN 6012, DSCN 6016, DSCN 6018, DSCN 6019, DSCN 6022, DSCN 6026);

- z czerwca 2012 roku: (nr: DSCN 2240, DSCN 2244, DSCN 2251,

Autor: Krzysztof GARDUŁA[®]

Zdjęcia kolorowe:

- z czerwca 2012 roku: (nr: DSCN 3376, DSCN 3380);

Opisy zdjęć, analizy i komentarze: Jerzy DROGOMIR[®]

Opisy zdjęć

1. GW 61/78. Widok ogólny cmentarza pierwotnego Nr XXIII od strony północnej, najprawdopodobniej z drogi do Bartnego. Zdjęcie wykonano w porze zimowej 1915/1916 roku. Na cmentarzu znajdują się wszystkie groby, które weszły w skład cmentarza stałego Nr 67. Naroża grobów zaznaczone palikami. Na większości mogił ustawione są prowizoryczne krzyże, a na dużych grobach w rzędzie pierwszym dodatkowo tablice, zapewne z nazwiskami pochowanych. Wielkość i układ grobów odpowiada sytuacji na planie archiwalnym. Zdjęcie wykonano w osi ścieżki rozdzielającej groby po lewej i prawej stronie. Pozwala to zauważyć asymetrię obu stron cmentarza, powodowaną tym, że groby większe znajdują się na lewo od ścieżki centralnej, a mniejsze, na prawo. Zdjęcie dobrze oddaje położenie cmentarza w terenie. Zalegający miejscami śnieg, wyraźnie wskazuje, że cmentarz założono w miejscu małego nachylenia terenu. Dopiero za cmentarzem nachylenie stoku zwiększa się.
2. GW 62/604. Fotografię wykonano najwcześniej w roku 1916, po zakończeniu prac budowlanych i uporządkowaniu terenu. Zdjęcie to ma kluczowe

znaczenie dla prawidłowego odtworzenia zniszczonych elementów wyposażenia cmentarza, głównie drewnianej balustrady w przedniej części ogrodzenia, krzyża pomnikowego oraz najbliższego otoczenia cmentarza wraz z dojściem z drogi głównej. Zwraca uwagę dróżka na nasypie, dochodząca od strony drogi głównej do furtki. Również wokół cmentarza podwyższono teren, tworząc pas wyraźnie podwyższony w stosunku do poziomu rodzimego gruntu. W obu odcinkach muru flankującego drewnianą balustradę, widoczne są nad poziomem gruntu dwa otwory odprowadzające wody opadowe z płyty cmentarza. Dowodzi to, że woda nie była odprowadzana na zewnątrz całą szerokością obniżenia muru pod balustradą. Jest to oczywiste, gdyż pas gruntu u podnóża grobów nr 7, 8 i 9 musiał być relatywnie suchy, by zapewnić dostęp do tych mogił. Podobnie należało w pierwszym rzędzie odprowadzić wody z alejki prowadzącej od furtki ku pomnikowi. Alejka jest zaznaczona w gruncie obrzeżami. Na fotografii można zauważyć, że cokół balustrady wykonany był z kamienia i łączył się z cokołem muru, stanowiąc z nim całość. Fotografia dobrze oddaje asymetrię balustrady, pozwalając zauważyć, że odcinki balustrady po obu stronach furty mają różną długość, lecz tę samą konstrukcję: po każdej stronie, w połowie długości, znajduje się pionowy słup pośredni, osadzony w cokole. Jednakowe po obu stronach są ilości elementów pionowych – 6 szt. Różny jest jednak ich rozstaw. konstrukcja balustrady sprawia, że obserwując cmentarz z pewnej odległości ulega się złudzeniu optycznemu, iż wrażenie różnej szerokości prześwitów między elementami pionowymi w balustradzie, wynika ze skrótów perspektywicznych. Efekt ten wspomaga architektura murów, w której liczne uskoki i akcenty wertykalne sprawiają wrażenie symetrii całego założenia. Mogiły są usypane w klasyczne pryzmy ziemne, umocnione po bokach darnią. Na zdjęciu widoczne są wszystkie groby, z wyjątkiem zastoniętego przez mur grobu nr 9. Za grobami ustawiono nagrobki – cokoły zwieńczone krzyżami typu **M**: na długim grobie rzędownym nr 7 dwa nagrobki, na pozostałych widocznych grobach po jednym nagrobku, w osi podłużnej grobu. Na cmentarzu brak jeszcze stel pomocniczych do tablic nagrobnych. Nad cmentarzem góruje typowy drewniany zadaszony krzyż, ustawiony na kamiennym cokole. Nisza na tablicę inskrypcyjną w cokole jest pusta. Pod murami od strony wewnętrznej rosną małe iglaki. Ponadto po stronie prawej (zachodniej), większe liściaste drzewo, widoczne również na zdjęciu 1. Za tylnym murem, symetrycznie względem pomnika głównego, zasadzono dwie brzozy.

3. 67 Ropica R 1979 JL 116. Widok ogólny cmentarza od strony północnej, w porze wegetacyjnej roku 1979. Wnętrze mocno zarośnięte. Prócz aktualnie rosnących świerków, widoczny dorosły świerk przy murze po lewej stronie, najprawdopodobniej w okolicy grobów nr 3 i 7. Na wprost luki po balustradzie młody iglak na lewo od pomnika. Poza tym większe liściaste drzewa przy przednim ogrodzeniu. Zniszczone resztki balustrady wskazują, że była zawieszona na 4 pionowych słupach drewnianych, jak oryginalna, lecz odcinki nie uwzględniały asymetrii i miały po cztery elementy pionowe w każdym segmencie (podobnie jak balustrada aktualnie istniejąca). Mimo bujnej zieleni, można dostrzec kopce mogilne, kilka krzyży typu **M** i jedną stelę z uszkodzoną tablicą.

4. 67 Ropica R 1979 JL 118. Widok wnętrza cmentarza. Zdjęcie wykonano w tym samym czasie, co poprzednie. Na pierwszym planie krzyże na grobach nr 4 i 5, na prawo, pod murem, na grobie nr 2. Na kamiennym cokole krzyża pomnikowego, w otworze po krzyżu, rośnie rozkraczona brzoza i inne samosiejki. Na lewo od cokołu młode drzewko iglaste. Widoczny za cokołem krzyża pomnikowego mur ma regularny układ warstwowy (porównaj też: zdjęcia 2 i 6, 8, 9 oraz inne zdjęcia współczesne).
5. 1163010900. Widok ogólny cmentarza w roku 2000, od strony północno-zachodniej. Cmentarz po naprawie murów i cokołu krzyża pomnikowego, z dorobionym krzyżem betonowym i nową balustradą (w przedniej części ogrodzenia). Na zdjęciu można dostrzec za murem, z tyłu cmentarza, skarpe po wybranym gruncie usuwającego się stoku i mały fragment betonowego koryta odwadniającego, ułożonego u podstawy muru. Aktualnie naniesiona ziemia porośła w tym miejscu trawą.
6. 1173010900. Zdjęcie wykonane w tym samym czasie, co poprzednie. Widok cmentarza z zewnątrz, w zbliżeniu, od strony naroża północno-wschodniego. Można zauważyć nierówności przełożonego odcinka muru za cokołem pomnika głównego, oraz konstrukcję nowej, symetrycznej balustrady zawieszanej na 6 słupach pionowych, ze znacznie podwyższoną furtą i wysokimi słupami furty. Mury i słupy ogrodzenia kryją nowe lub naprawione płyty betonowe. Wnętrze oczyszczono z zarośli. Część drzew wycięto.
7. DSCN 2257. Widok zachodniego muru cmentarza z zewnątrz. Przy słupie narożnym pierwszego wyłamania widoczne ubytki kamienia.
8. DSCN 6019. Wnętrze cmentarza. Widok z narożnika północno-wschodniego w kierunku narożnika południowo-zachodniego. Wszystkie widoczne na zdjęciu nagrobki z krzyżami **M** oraz oryginalne stele, są w znacznym stopniu pograżone w gruncie. Niektóre cokoły krzyży noszą ślady napraw. Na pierwszym planie po prawej, w okolicach podnóża grobu nr 7, widoczny fragment oryginalnej steli, dalej nowa stela-nagrobek Josefa Procházky. Nieco wyżej, w drugim rzędzie nagrobków, Cokół z krzyżem typu **M**, po lewej stronie długiej mogiły rzędowej nr 7, dalej, w tej samej linii stela przeniesiona w miejsce usuniętego nagrobka ze złamanym krzyżem. W tym samym rzędzie, po zachodniej stronie cmentarza, nagrobek na grobie nr 8, przestawiony w lewo (porównaj: plan, załącznik 2). W kolejnym rzędzie dwie stele, ustawione u podnóża grobów nr 3 i 6, przemieszczone na przejście między grzędami mogił. Powyżej stel rząd czterech nagrobków z krzyżami **M**, na grobach nr 3, 4, 5 i 6. Ostatnie dwa nagrobki pochodzą z najwyższego rzędu, z grobów nr 1 i 2. Z perspektywy zdjęcia widać, że kontury kopców mogiłnych są niemal zupełnie nieczytelne. Można jedynie dostrzec niewyraźny ślad kopca grobu nr 4 i obniżenie terenu znaczące alejkę biegnącą między cokołem pomnika głównego a furtką.
9. DSCN 6005. Wnętrze cmentarza. Widok z narożnika północno-zachodniego w kierunku narożnika południowo-wschodniego. Pośrodku zdjęcia, u dołu, niewidoczny na fotografii poprzedniej nagrobek na grobie nr 9. Zwraca uwagę zły stan cokołów, z których w miejscu osadzenia krzyży wyrasta trawa. Są to skutki niewłaściwie wykonanych reperacji, z pominięciem gruntownego

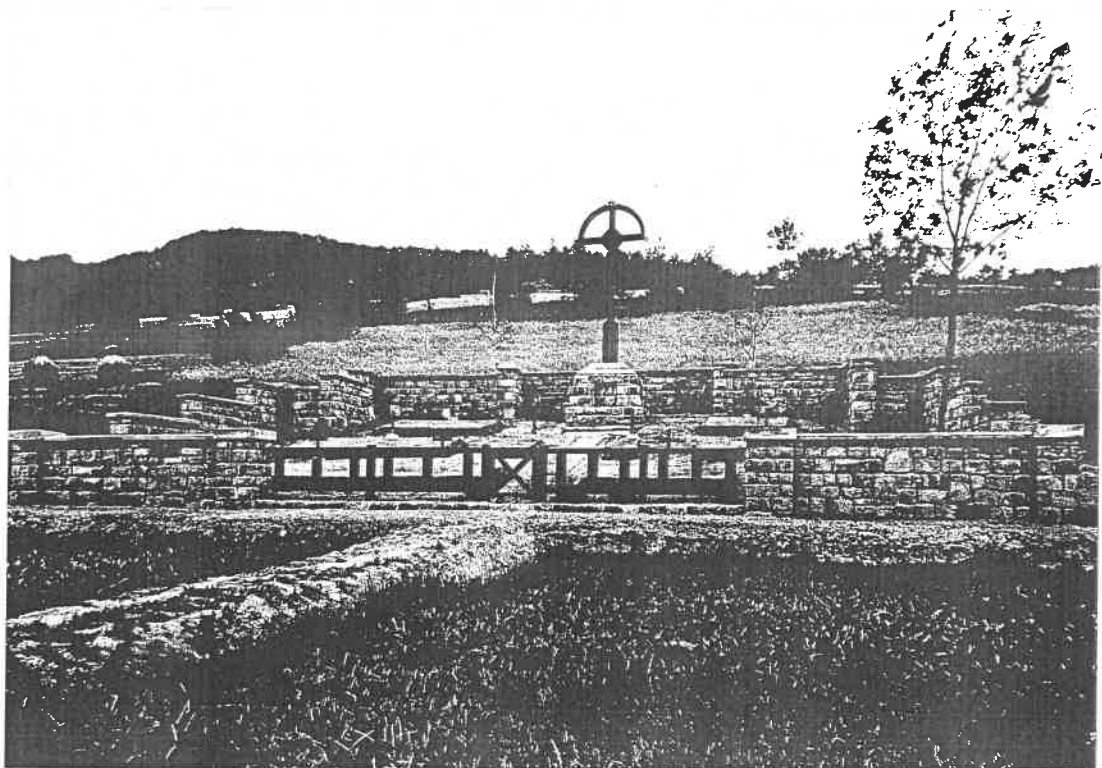
oczyszczenia cokołów z mchów, porostów i innych roślin oraz zanieczyszczeń. Cokół krzyża pomnikowego wieńczy nieproporcjonalnie mały krzyżyk betonowy. Mur za cokołem niestarannie przełożony.

10. DSCN 6018. Wnętrze cmentarza. Widok z narożnika południowo-wschodniego w kierunku przedniego ogrodzenia. U dołu, w lewym narożu fotografii, nagrobek z grobu nr 1, niżej nagrobki i stele na mogiłach wschodniej strony cmentarza. Należy zwrócić uwagę na drewnianą balustradę ogrodzenia, wykonaną jako symetryczną, z furką pośrodku.
11. DSCN 6016. Widok wnętrza od strony tylnego odcinka muru za cokołem krzyża pomnikowego ku północno-zachodniemu narożnikowi cmentarza. W kadrze widoczne nagrobki i stele ustawione w części zachodniej cmentarza, na wszystkich trzech rzędach mogił. W górnym rzędzie wyraźnie widać przesunięcie ku dołowi nagrobka z grobu nr 2, a w rzędzie pierwszym przesunięcie nagrobka z grobu nr 8, mającego stać powyżej steli, na jedną linię z nagrobkiem na grobie nr 6 (porównaj zdjęcie 8).
12. DSCN 6022. Nagrobek na grobie nr 6. Zniszczenie cokołu spowodowała niewłaściwie wykonana naprawa, polegająca na pokryciu górnej, wystającej ponad powierzchnią gruntu części nagrobka zaprawą cementową, uniemożliwiająca odparowywanie wilgoci podciąganej z gruntu. Spowodowało to degradację betonu wewnątrz nagrobka oraz zamarzanie nagromadzonej w nim wilgoci i rozsadzanie nałożonych warstw nieprzepuszczalnych. Podobne skutki wywołuje powszechnie stosowane pokrywanie elementów kamiennych lub betonowych emulsjami cementowymi, wapiennymi lub farbami nieprzepuszczalnymi.
13. DSCN 6026. Nagrobek z krzyżem **M**, widok od tyłu. Cokół naprawiany zaprawą betonową. Pierwotnie cokoły miały zaokrąglone krawędzie górne (porównaj: załącznik 3 do dokumentacji). W znajdującym się na tylnej płaszczyźnie cokołu prostokątnym otworze umieszczano cynkową tabliczkę z wybitym numerem grobu, na którym stał nagrobek. Pozwalało to identyfikować pochowanych w danym grobie (w skali każdego okręgu cmentarnego groby miały numerację ciągłą). Na planie archiwalnym (załącznik 1), numery pierwotne wpisane są na poszczególnych mogiłach poniżej nowych numerów oraz w dołączonej tabelce. Przesunięcie krzyża osadzonego w cokole ku przodowi (w stosunku do osi cokołu), wynika z wykorzystania na cmentarzu cokołów przystosowanych do innego typu krzyża (**H**), i osadzania w nich krzyży typu **M**. W odtwarzanych cokołach należy ten błąd poprawić, stosując się do rysunku (załącznik 3). Otworu na numer nie należy odtwarzać.
14. DSCN 6003. Fragment steli na mogile rzędowej nr 7, z uszkodzoną tablicą emaliowaną, na której widniało 7 nazwisk poległych żołnierzy, pochowanych w tej mogile. Należy zwrócić uwagę na powierzchnię steli, zaatakowaną przez mchy i porosty. Skutecznie zniszczyły one powierzchnię steli, która, podobnie jak cokoły nagrobków, wykonana była z tzw. sztucznego kamienia i miała kamieniarską obróbkę powierzchni (obrzeża prążkowane, powierzchnie groszkowane). Tablica mocowana jest do steli za pomocą 4 nitów, które wbijano w wypełnione ołowiem ślepe otwory w steli.

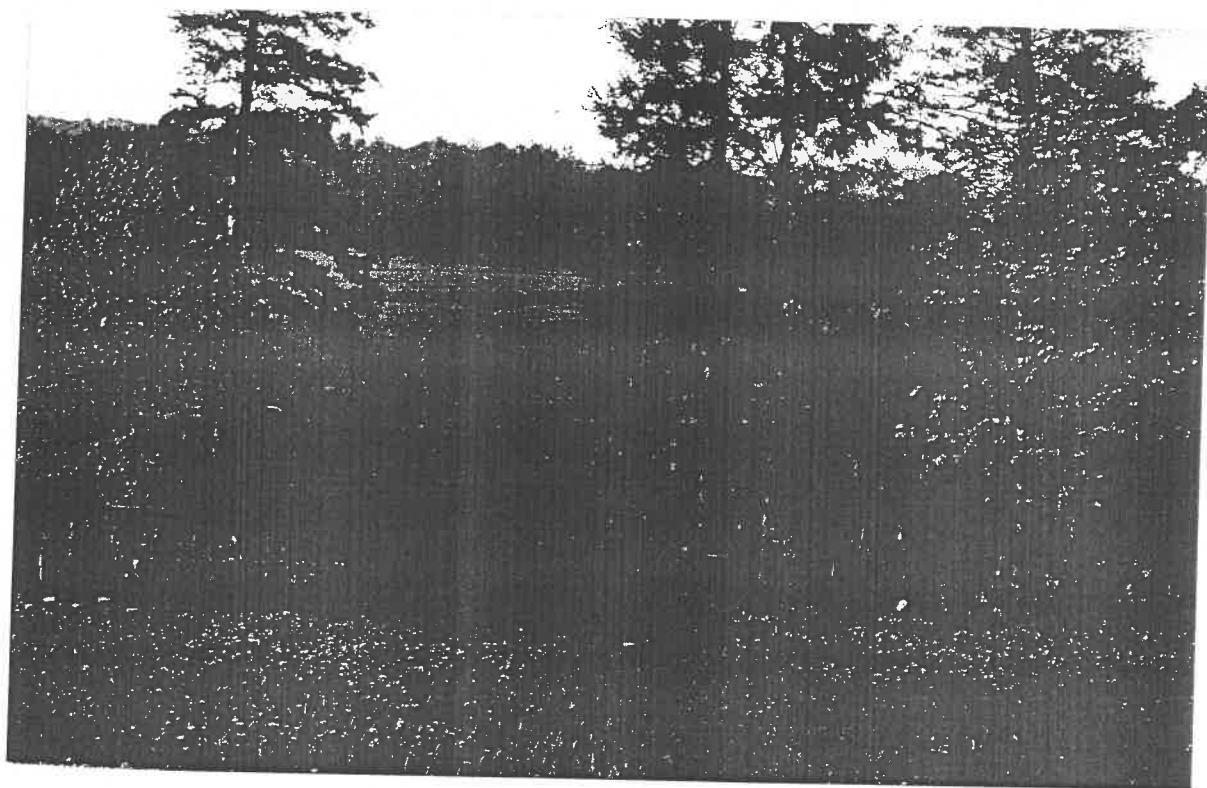
15. DSCN 6001. Nowy nagrobek w formie steli, ustawiony przez rodzinę poległego Josefa Procházky.
16. P1070268. Fragment aktualnie istniejącej balustrady. Zdjęcie ukazuje, że zastosowane połączenia na czopy, szczególnie przy łączeniu pionowych elementów z dolną podłużnicą i podłużnicy ze słupkiem, okazało się w warunkach polowych rozwiązaniem niewłaściwym. Konstruując ogrodzenia cmentarne, architekci unikali takich rozwiązań, mając świadomość, że narażone na zmienne warunki atmosferyczne nie sprawdzą się, gdyż woda gromadząca się w miejscach połączeń doprowadzi do szybkiego butwienia drewna. Aby tego uniknąć umieszczano elementy pionowe między dwoma podłużnicami lub przybijano do jednej, podłużnicy o większym przekroju (porównaj: załącznik 2).
17. DSCN 2240. Cokół krzyża pomnikowego, z małym betonowym krzyżykiem, wykonanym podczas remontu cmentarza. Zwracają uwagę szerokie fugi między kamiennymi ciosami. Na kolejnych zdjęciach zostanie ukazany aktualny stan cokołu.
18. DSCN 6010. Cokół krzyża pomnikowego. Widok naroża północno-wschodniego. Za cokołem widoczny jest tylny odcinek muru ogrodzenia. Odcinek ten został przemurowany, na co wskazuje niestaranny dobór ciosów, liczne nierówności i niezachowanie układu warstwowego.
19. DSCN 2244. Cokół krzyża pomnikowego, góra części frontowej. Widoczne spękania zaprawy łączącej poszczególne ciosy kamienne. Część spoin ma tendencje do wykruszania się.
20. DSCN 3376. Cokół krzyża pomnikowego od strony zachodniej. Cokół ustawiony jest na uskoku gruntu. Tylne części podstawy zagłębiona jest w ziemi. W latach 80. ub. wieku zachodnia strona cokołu popadła w ruinę, zapewne wywołaną przez układy korzeniowe drzewa i krzewów rosnących w otworze po złamanym krzyżu pomnikowym. Podczas remontu w latach 90. ub. wieku cokół odbudowano i wyspoinowano. Liczne widoczne pęknięcia spoin i większe rozwarstwienia budzą niepokój i wymagają ekspertyzy wytrzymałościowej cokołu, w którym ma być osadzony ciężki krzyż pomnikowy. Trawa i inne rośliny wyrastające ze szczelin między kamieniami mogą świadczyć o kontakcie z pozostawionym zanieczyszczonym otworem po krzyżu pomnikowym wewnątrz cokołu i o głębokich pęknięciach biegnących w różnych kierunkach.
21. DSCN 6012. Cokół krzyża pomnikowego. Widok części bocznej i tylnej (naroże południowo-zachodnie). Fotografia ukazuje liczne pęknięcia i rozwarstwienia, największe w górnej, skośnie ściętej części.
22. DSCN 2251. Cokół krzyża pomnikowego. Tylne części cokołu. Widoczne usterki spoinowania, sygnalizowane w opisach poprzednich zdjęć. Na płaszczyźnie jednego z ciosów kamiennych wyryta data budowy pomnika (i cmentarza).
23. DSCN 3380. Cokół krzyża pomnikowego, zbliżenie ciosu kamiennego z wyrytą datą (porównaj: zdjęcie 22).

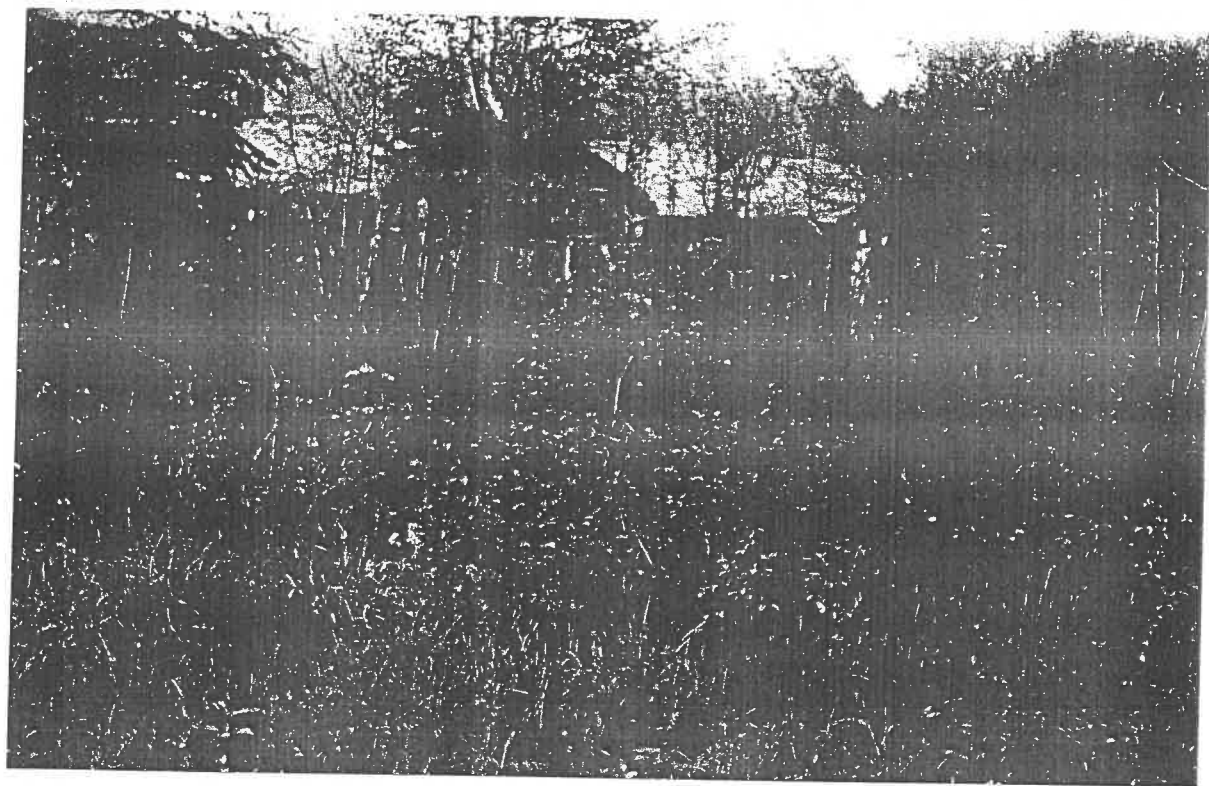
1

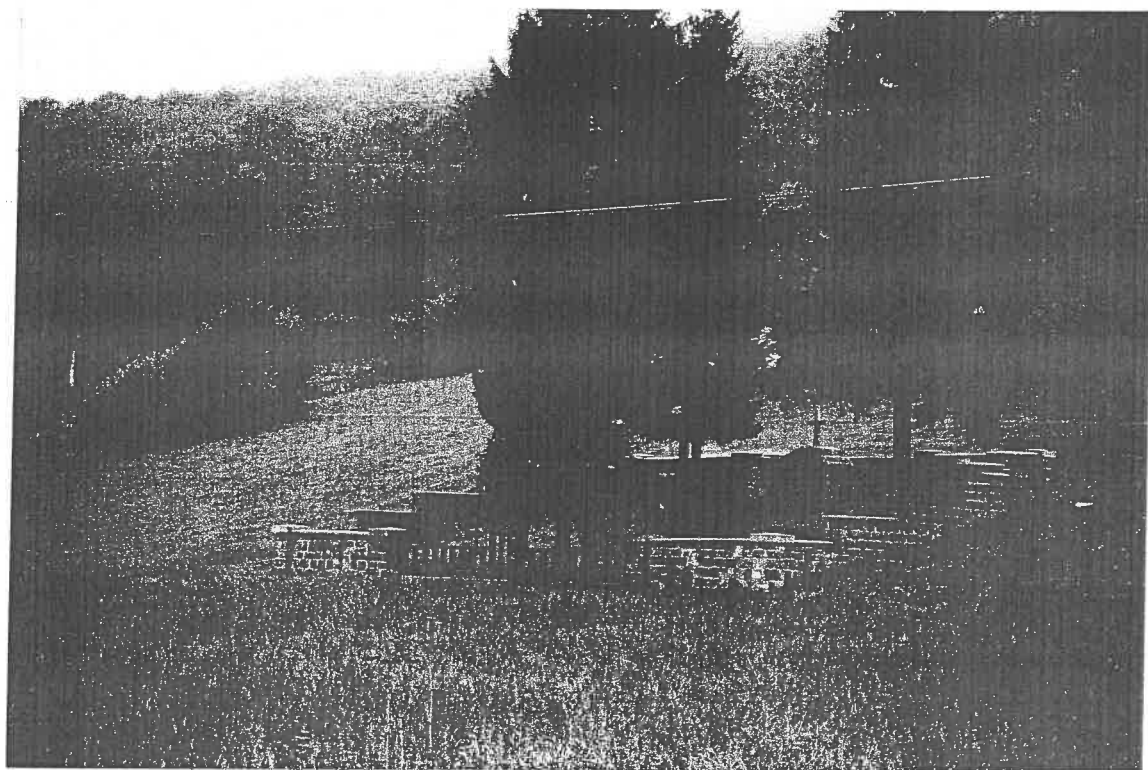
2

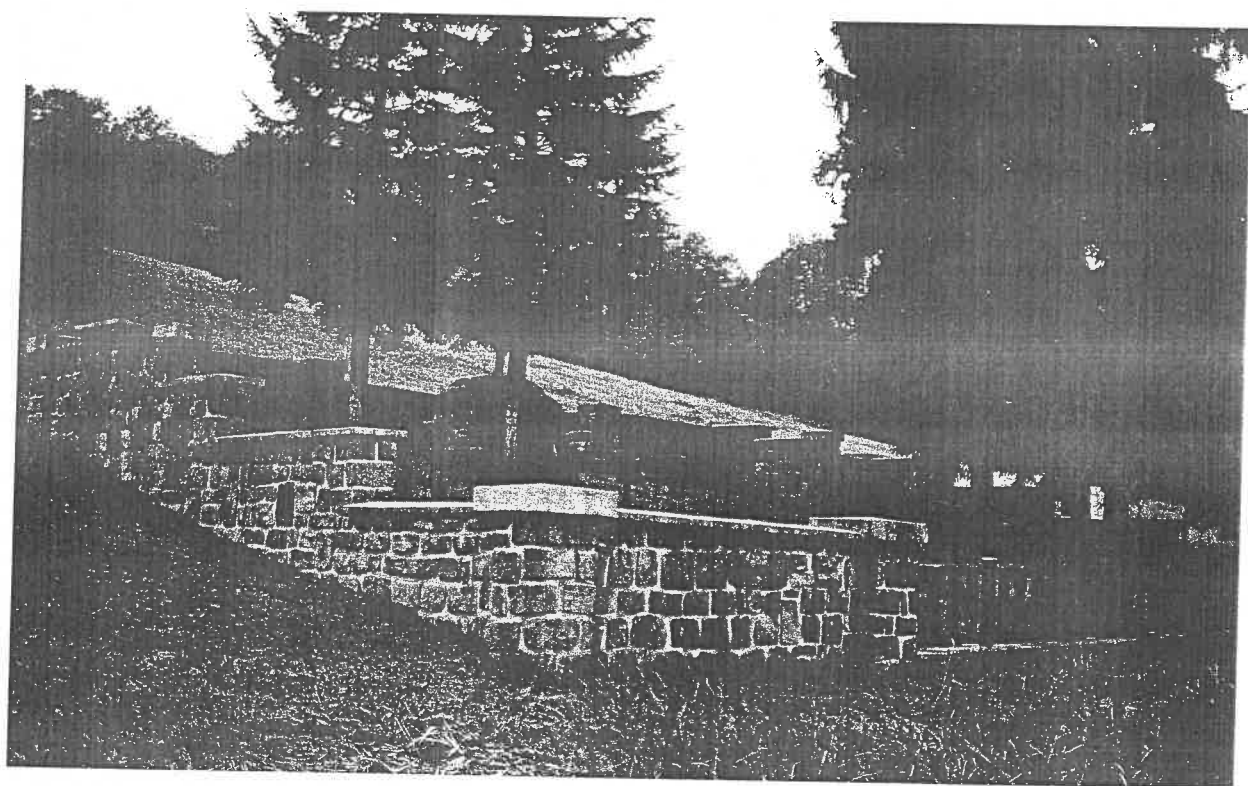
3

4

5

6